

הגדה של פסח: עבדות בתוך חירות או מה נשתנה וחד גדיא

מיכאל פדידה

העבדים השחורים באמריקה השתמשו בסיפור יציאת מצרים (בספיריטואל: GO DOWN MOSES) כדי לבטא את הערגה שלהם לשחרור מהעבדות.

אני טוען שמוטיב דומה מופיע בהגדה של פסח: עם ישראל נגאל בעבר משעבוד מצרים, אך הוא נתון עדיין בגלות והוא מצפה להיגאל כמו ביציאת מצרים. מוטיב זה בא לידי ביטוי מיד בתחילת ההגדה:

הגאולה בעבר: "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים".

גלות בהווה: "השתא הכא...השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין".

וכן הגאולה בסוף ההגדה: "לשנה הבאה בירושלים".

הסיפור התמים של ההגדה המיועד לילדים מוצא את ביטוי ב"מה נשתנה", כי התשובה לארבע הקושיות נעוצה בגאולה בעבר הקדום: "עבדים היינו לפרעה במצרים...ואלו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים, הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים". דהיינו אנו עתה בני חורין וזאת בניגוד ל"השתא עבדי".

הרשע לא מתרשם מפולחן החרות בהווה: "מה העבודה הזאת לכם?". כלומר: אתם מתחפשים לבני חורין ("מסובין"), כאשר בעצם עם ישראל עדיין שרוי בגלות, כפי שאומר במפורש הקטע: "והיא שעמדה לאבותינו ולנו...אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו" [כולל בהווה של הקוראים בהגדה]. (מוטיב זה הופך להיות למוטיב מרכזי במגילת אסתר ובפורים).

מוטיב הגלות מוכחש כביכול אחר כך: "לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא, אלא אף אותנו גאל עמהם...ברוך אתה ה'...אשר גאלנו וגאל את אבותינו".

מוטיב הגלות המדוכא ב"מגיד" מופיע לאחר הסעודה: "שפוך חמתך אל הגויים...כי אכל את יעקב ואת נהוה השמו". הסכר נפרץ בפיוטים לאחר ה"נרצה": "ויהי בחצות הלילה: ... קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה", "כי לו נאה כי לו יאה: ...בנה ביתך בקרוב". הפיוט המסיים את ההגדה: "חד גדיא" אינו מותיר מקום לספק שהשרים אותו שרויים במצוקה עכשווית אדירה ומצפים לה' שיביא את הגאולה.

השיר התמים על אבא שקנה גדי לילדו בתרי זוזי, שמשופר על ידי הילד, מבטא את הסיוט של החיים בהווה.

עד כאן הטיעון בקצרה. להלן הערות אחדות:

1. יש הבדל גדול בין סיפור יציאת מצרים בתורה שבו השעבוד הוא נחלת העבר לבין מוטיב השעבוד של עם ישראל בהווה המתגעגע לגאולה ולימות המשיח: אליהו הנביא בליל סדר פסח וכן: "כל ימי חיך – להביא לימות המשיח". בסיום המגיד: "...ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים...ונודה לך על גאולתנו ועל פדות נפשנו." הנביא מלאכי קושר את אליהו הנביא לבוא הגאולה באחרית הימים: "הנה אני שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא" – ג, 23. (לכן נושא זה מספר מלאכי נבחר להפטרה של שבת הגדול – השבת שלפני הפסח).

2. יתכן שמוטיב ה"חרות בתוך עבדות" שבהגדה מסביר את היעדרותו של משה ממנה, כי בהווה הגלות לא קם לנו מושיע כמשה. זאת בנוסף להסבר המקובל: "לא על ידי מלאך, ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח, אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו".

3. בתורה שעבוד מצרים הוא זיכרון מעבר קדום שצריך להשפיע עלינו להקים חברה צודקת שהיא אנטי תזה למלכות מצרים שבנויה על עבדות ("בית עבדים"). מוטיב מרכזי זה שמופיע בתורה בהקשר של שבת ומועדים ובהקשר של דאגה ליתום ולאלמנה (החלשים

בחברה) נעדר לגמרי מההגדה, למעט אזכור חלש: "כל דכפין ייתי וייכל כל דצריך ייתי ויפסח".

4. ההתייחסות לגאולת מצרים כגעגוע וכתקווה להווה של צרה ומצוקה מצוי כבר בספר תהלים, למשל בפרקים: סח, עד, עז, עח, פ. המוטיב הזה מופיע גם אצל הנביאים: למשל: "זכרתי לך חסד נעוריד לכתך אחרי במדבר" (ירמיהו ב, 2) או "לכן הנה אנכי מפתיה והולכתי המדבר...וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים" (הושע א, 17-16).

5. כאמור, הגלות הולידה את השאיפה לגאולה. צמד מושגים זה: גלות וגאולה או גלות ושיבה מופיע כבר בספר דברים, פרק ל'. גם הנביאים ניבאו נבואות זעם על חורבן וגלות אבל גם נבואות נחמה על שיבה מהגלות וחידוש גורל העם כקדם. (מגילת איכה שכולה קינה מצמררת על חורבן בית ראשון, מסתיימת בתפילה לגאולה: "השיבנו ה' אליך ונשוב, חדש ימינו כקדם" – ה, כא). הדברים ידועים לכל יודע תנ"ך ולכן אני פטור מהפנייה אליהם. לכן לא ייפלא שבהגדה של פסח מדובר על שעבוד מצרים ויציאת מצרים וחוזר חלילה בהיסטוריה היהודית: גלות וגאולה עתידית שיכולה להתרחש כבר בשנה הבאה: "השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין", "לשנה הבאה בירושלים הבנויה", אבל סביר יותר שהיא תתממש בעתיד רחוק ולא ידוע: "ברוך אתה ה'...אשר גאלנו וגאל את אבותינו במצרים...כן ה'...הגיענו למועדים ולרגלים...ונודה לך שיר חדש על גאולתנו". (הרמב"ם כלל ב"ג העיקרים שלו את האמונה בביאת המשיח).

יש לזכור, שחג הפסח היה מועד שעם ישראל היה נתון להתקפות של עלילת דם - אפיית מצות עם דם של ילדים נוצרים - שהראו ליהודים עד כמה הם רחוקים מלהיקרא בני חורין בהווה.

6. ביקורת אפשרית על הרשימה: עם ישראל ערג וקיווה לימות המשיח ללא תלות במצבו בהווה. איני חושב כך: חושבים על המשיח כאשר רע בהווה. ידוע המדרש שהמשיח נולד ביום שבו חרב בית המקדש. תנועות משיחיות קמו במהלך ההיסטוריה בקרב הרבה עמים בתקופות של שינויים קיצוניים, אי ודאות וכאוס. (ראו: Norman Cohn. The Pursuit of the Millennium, 1957.)

גרשם שלום במאמרו: "תנועות משיחיות בישראל" שעוסק בהיסטוריה שלהן, כתב בין היתר: "דבר חשוב ברעיון משיחי מבחינה היסטורית הוא שחיי היהודים בגלות היו רעים...התנועות המשיחיות מתרחשות בעיקר בתקופת משבר פוליטי בעולם, ואין התנועות צומחות על גורמים טהורים בתוך מחנה ישראל בלבד, מתוך אידיאולוגיה".